

el-Fark beynel-firak . ABDÜLKAHİR BAĞDADI

2797 BROCKELMANN, C. Beiträge zur Textkritik von 'Abdalqāhir al-Bağdādīs Kitāb al-Farq baina 'l-Firaq. MO 19 (1925), pp. 187-199

E-FARK BEYNE'L-FIRAK

Abdülkahir el Bağdadî'nin
Kitabul Farq beynel Firakların
tahlili metni hakkında katkılar

el-Fark Beyne'l-firak
Bağdadî

A. S. Halkin, Muslim Schism and
and Sects adıyla ingilizceye
çevirdi 1935. Basın yeri?

A. Bel el-Firak el-İslamiyye
S. 136

KLM

el-Fark beynel-firak
Abdülkahir el-Bağdadî.

- Dr. Abdurrahman Bedevi, Mezâhîr
vush İslamiyyân I.

- E.R. Fiğlalı, Mezhepler Arasındaki
Farklar, Düşünce

- Di A Abdülkahir el-Bağdadî mdr.

Laoust, Henri

LAOUST, Henri

C. 7. 330-38

La classification des sectes dans le Farq
d'Al-Baghdadi. — Paris : Librairie Orientalis-
te Paul Geuthner, 1961.
20 h. ; 24 cm.
Es tirada aparte de "Revue des Etudes Islami-
ques", 1961, p. 19-59.
1. Sectas musulmanas.
297

R. 734528

el-Fark beynel-firak
Abdülkahir el-Bağdadî.

el-FARK BEYNE'L-FIRAK

Bestell-Nr./Stickers
26 A 18243

[Res'anī, 'Abd-ar-Razzāq Ibn-Rizq-Allāh ar-] 'Abd-ar-
Razzāq Ibn-Rizq-Allāh Ibn-Abi-Bakr Ibn-Halaf ar-Ras-
(anī: Muhtasar kitāb al-Farq baina 'l-firaq. [Ent-
hāit:] 'Abd-al-Qāhir Ibn-Tāhir Abū-Manṣūr al-Bağdādī
['Abd-al-Qāhir Ibn-Tāhir Abū-Manṣūr al-Bağdādī
'l-firaq [Ausz.] (Al-Bağdādī's Characteristics of
Muslim sects, (Al-Fark bayn al-firaq.) Abridged. Ed.
by: Philip K. Hitti] Filib Hitti.
Miqar: Maṭba'at al-Hilālī 1924. 7, 201, 2 S. [Arab.]
[Abd-al-Qāhir al- Bağdādī gest.: 1037 n.
Chr.; ar-Ras'anī: 1193 - 1263 n.Chr.;
Filib Hitti: 1889 - 1979.]

04 TEMMUZ 1994

el-FARK beynel-FIRAK

Ibn Tāhir al-Bağhdādī, 'Abd al-Qāhir, d. 1037.
[Farq bayna al-firaq. Persian].
Tarjamah-'l al-Farq bayna al-firaq dar
Tārīkh-i mazāhib-i Islām / ta'līf-i Abū Manṣūr
'Abd al-Qāhir Bağhdādī; bi muqaddimah va
havāshī va ta'līqāt ... Muḥammad Javād Maškūr.
— Chāp-i 4. — [Tehran]: Kitāb-furūsh-i
Ishrāqī, 1367 [1988 or 1989]
17, 479 p. ; 25 cm.
In Persian; romanized record.
Translated from Arabic.
Translation of: Farq bayna al-firaq.
Includes indexes.
2300.001R (\$21.70 U.S.)
(Characteristics of various Muslim sects; a
comparative study)

LAUST, HENRI

el-fark beynel-firak
Abdülkahir el-Bağdadî

14522. bb. 6.

al-BAGHDADI ('Abd al-Kāhir ibn Tāhir).

Moslem Schisms and Sects. (Al-Farq Bain al-
Firak). ... Part II. Translated from the
Arabic with introductions and notes by A. S.
Halkin. pp. xviii, 259.

Tel-Aviv, 1935. 8°

14529. c. 38

21 ARALIK 1991

el-FARK BEYNE'L-FIRAK

74725 ALEXANDER, S. "The Farq bayn al-firaq
of al-Baghdadi." J. of Mid. East Stud. Soc. at
Columbia Univ. 1, no. 1 (1987) 3-15.

21 ARALIK 1991

88-960518

Ibn Tāhir al-Bağhdādī, 'Abd al-Qāhir, d.
1037.
[Farq bayna al-firaq. Selections]
(Mukhtasar kitāb al-Farq bayna al-
firaq)
مختصر كتاب الفرق بين الفرق / تاليف
عبد القاهر بن طاهر ابي منصور البغدادي
؛ اختصار عبد الرزاق بن رزق الله ابي
بكر بن خالد الرسعني. --
[Caïro] --
مكتبة الثقافة الدينية، [198-]

207 p. ; 24 cm.
Title page partially vocalized.
Includes bibliographical references
and index.
££3.00
1. Islamic sects.
Egy-Islam.

010456 - الفرق بين الفرق
عبد القاهر بن طاهر بن محمد (م ٢٩٩) تحقيق محمد محيي الدين
عبد الحميد. مصر. ٣٦٦ ص.

كتاب عبد القاهر ويزه فرقه های اسلامی است. وی بحثها را بر پنج باب تبویب کرده است: باب اول درباره حدیث پیامبر-ص- درباره افتراق امت اسلامی؛ باب دوم درباره چگونگی پیدایش و تقسیم فرق مسلمین به هفتاد و دو فرقه، و باب سوم در بیان تفصیل عقاید فرقه ها و اهل اهواء و اشتباهات فرق است. در این باب به تفصیل از فرق سخن گفته شده است. او ابتدا از روافض آغاز می کند که احتمالاً در زمان وی از اهمیت قابل توجهی برخوردار بوده است. (ص ٢٨-٧٢). پس از آن از خوارج و معتزله و مرجئه بحث کرده است. فرقه های نجارتیه و جهمیّه و بکرّیه، از فرقه هایی هستند که به اختصار بدانها اشاره شده است.

باب چهارم ویژه فرقه هایی است که منسوب به اسلامند؛ ولی از دیدگاه مؤلف خارج از اسلامند. این کتاب با شهرتی که دارد، با توجه به آمیختگی آن به تعصب و یکسویگری، فاقد اعتبار علمی است. علامه امینی مطالب این کتاب را به نقد کشیده و بی اعتباری آنرا برملا ساخته است (الغدیر؛ ج ٣ ص ٩١). گویا روی کار آمدن آل بویه و گسترش نفوذ شیعه در بغداد، در نگارش کتاب بی تأثیر نبوده است؛ چرا که صفحات کتاب روشنگر آن است که مؤلف در بی اعتبار سازی شیعه از هیچ کوششی دریغ نمی ورزد. محمد جواد مشکور کتاب را ترجمه کرده و با مقدمه و تعلیقات به سال ١٣٣٠ به چاپ رسانده است. گزیده آن نیز به قلم عبدالرزاق دسغنی و تصحیح فلیپ حتی به سال ١٩٢٤ میلادی در مصر نشر یافته است.

- 010456 ABU'ALKAHİR EI-BAGHDADI
I 060065 EI-FARAK BEYNE'I-FIRAK 45175 59

البغدادی (عبد القاهر بن طاهر) (Abd al-Qāhir ibn Tāhir al-Baghdādī).
تاریخ مذاهب اسلام، یا ترجمه الفرق بین الفرق، تألیف ابو منصور عبد القاهر بغدادی... با مقدمه و حواشی و تعلیقات و ترجمه النکت الفتناریة شیخ مفید... بیخامه و افتام محمد جواد [بها] الدین [مشکور]...
- The Moslem schisms and sects, translated from "al Farqo bein al feroq" of Abu Mansur Al Baghdadi, from the Arabic origin, with introduction, notes and appendices, by M.T. Mashkur, ... [8° 0'g. 1498 .../

2 45176 59
البغدادی (عبد القاهر بن طاهر) (Abd al-Qāhir ibn Tāhir al-Baghdādī).

تاریخ مذاهب اسلام، یا ترجمه الفرق بین الفرق، ...
- The Moslem schisms and sects, ...
- Tabriz, Kitābforūsh-e Haqiqat, 1333/1954. In-8°(24 cm), XI-380-64 p. [Don 3306-57]-II f-
[8° 0'g. 1498
(Farq [al-] bayna l-firaq, trad. persane sous le titre Farq bayn al-firaq.)

18 NISAN 1995

el-Fark bayne'l-firak KLM

و کتاب الفرق بین الفرق طبع مرتین فی القاهرة ١١٩٠
و لخصه عبدالرزاق الرسغنی باسم « مختصر کتاب الفرق بین الفرق ». وقد طبع فی القاهرة الفضا.
(سعيد نفيس، علم الكلام في الاسلام، ص ٩٣ و مجموعة الفكر العربي ١٧ ٩٥-١٥٢)
Yazı Kelām (İlmi) poçetinde

14519. e. 80
al-BAGHDADI ('Abd al-Kāhir ibn Tāhir)
الفرق بين الفرق
al-Fark bain al-firaq. [A study of schisms and sects in Islam. Edited and annotated by Muhammad Muhyi al-Din 'Abd al-Hamīd]. pp. 16, 366.
Maktabat Muhammad 'Alī Subaīh: Cairo, n.d.
8°.

et Park beyrest Firak

~~19~~

B. T. Jäger

Philologika.

Von H. Ritter.

III.

Muhammedanische Häresiographien.

IGNAZ GOLDZIEHER hat ZDMG 45, 349ff. eine Übersicht über die ältere häresiographische Literatur des Islams gegeben. Inzwischen hat sich unsere Kenntnis der Quellenschr. erweitert, obgleich, solange nicht die Bibliotheken des Orients in ganz anderer Weise als bisher systematisch durchforscht werden, eine vollständige Erfassung des Quellenmaterials auf diesem Gebiete so wenig wie auf irgend einem anderen möglich sein wird. Immerhin läßt sich die Liste Goldziewers heute schon sehr vervollständigen, und eben dies soll im folgenden versucht werden. Über den gleichen Gegenstand hat kürzlich JUSUF ZIJA BEY in der *Ilahiyat fakültesi mecmuası* 3, 261—314; 5—6, 187—277 gehandelt. Seinen Angaben und den mündlichen von SEREFUDDIN BEY, Professor für Dogmatik und Geschichte der Dogmatik an der Universität Stambul, verdanke ich die Kenntnis mancher im folgenden aufgeführten Werke und Handschriften.

Wenn wir schiitischen Autoritäten glauben dürfen (KASSI in der Biographie des von der Schia als Säule des Imamatsbekenntnisses gefeierten, bei der Sunna als Anthropomorphist verschrienen Hişam b. al-Hakam (gest. 199h), S. 172, danach z. B. *manhaj al-maqal* des Istiräbäd (193), so wäre die erste Liste der häretischen Sekten aus polizeilichen Gründen für den Chalifen Mahdi (153—169h), unter dem man „scharfe Maßregeln gegen die Sekten ergriff“, zusammengestellt worden. Darin hieß es „... und eine Sekte, die man Zurarije nennt und eine Sekte, die man ‘Ammarije nennt, die Genossen des ‘Ammar as-Sabäti, und eine Sekte, die man Ja’furije nennt, und zu ihnen gehört die Sekte der Genossen des Sulaimän al-aqta‘, und eine Sekte, die man ‘Awäliqije nennt“.

In der Folgezeit werden zuweilen Gelehrte als besondere Kenner der Lehren von Häretikern gerühmt. Von den Werken dieser Leute ist uns aber bloß wenig erhalten. In der folgenden Liste sind nur solche Autoren aufgeführt, von deren Werken uns mindestens ein Zitat bekannt ist.

Bu ulalak " Cafe b. Harb "paset indedor

Dığılık şahıslar var.
Ben malik bizi olamak bilafkelen
fosforludem.
Ulmancan oldıje igın makalenin
Muhitler uharanadın.
Mühitler uharanadın.

مذاهب المالكية

تأليف
الدكتور عبد الرحمن بدوي

الجزء الأول

المعتزلة والاشاعرة

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Kütüphanesi	
Kayıt No :	1042
Tasnif No. :	299.47 BED.M

دارالعلم للملإيين

ص.ب ١٠٨٥ - بيروت
تلفون: ٢٢٤٥٠٢ - ٢٩١٠٢٧

العلم على دفنه إلى جانب الاستاذ أبي اسحق (الاسفراييني) . فقبراهما متجاوران ... مات سنة تسع وعشرين وأربعمائة . ووقع في تاريخ ابن النجار : سنة سبع وعشرين ، وهو تصحيف من الناسخ أو وهم من المصنف (الموضوع نفسه) .
ودرس في سبعة عشر نوعاً من العلوم منها : الفقه ، وأصول الفقه . والكلام ، والفرائض ، والنحو والحساب . وقد برز خصوصاً في علم الحساب . قال ابن خلكان : « كان ماهراً في فنون عديدة خصوصاً علم الحساب ، فإنه كان متقناً له ، وله فيه تأليف نافعة ، منها كتاب « التكملة »^١ . » وقد أثنى الفخر الرازي في كتابه « الرياض المونقة » على هذا الكتاب فقال : « لو لم يكن له إلا كتاب التكملة في الحساب ، لكفاه »^٢ .
وحل عنه العلم أكثر أهل خراسان .

مؤلفاته

ذكر السبكي له أسماء الكتب التالية :

- ١ - كتاب التفسير (تفسير أسماء الأسماء)
- ٢ - فضائح المعتزلة
- ٣ - الفرق بين الفرق
- ٤ - الفصل في أصول الفقه

١ - ج ٢ ص ٣٧٢ ، القاهرة ، طبعة محمد محيي الدين عبد الحميد ١٩٤٩ .
٢ - أورده السبكي ج ٢ ص ٢٢٨ .

عبد القاهر البغدادي

أبو منصور عبد القاهر بن طاهر بن محمد التميمي . لم يذكر أحد من المؤرخين تاريخ ميلاده ولا مكانه . وإنما يذكر أنه « ورد نيسابور مع أبيه أبي عبد الله طاهر . وكان ذا مال وثروة ومروعة . واتفق على أهل العلم والحديث حتى افتقر » . وتلمذ على أبي اسحق الاسفراييني ، « واقعد بعده للاملاء مكانه ، وأمل سنين . واختلف إليه الأئمة ، وقرءوا عليه . مثل ناصر المروزي وأبي القاسم القشيري وغيرها . » (الكتاب نفسه . الموضوع نفسه) . وسمع عمرو بن نجيد ، وأبا عمرو محمد بن جعفر بن مطر ، وأبا بكر الاسماعيلي ، وأبا بكر بن عدي .

ولما وقعت فتنة التركانية في نيسابور خرج منها ورحل إلى اسفرايين فأتها . و « لما حصل أبو منصور باسفرايين ابتهج الناس بمقدمه إلى الحد الذي لا يوصف . فلم يبق بها إلا يسيراً حتى مات . واتفق أهل

• راجع عنه : « طبقات الشافعية » للسبكي ج ٣ ص ٢٢٨ - ٢٤٢ ، وفيات الاعيان « لابن خلكان تحت رقم ٣٦٥ ، ابن عساكر : « تبیین كذب المفتري » ص ٢٥٣ - ٢٥٤ .
١ - السبكي ج ٣ ص ٢٢٨ .

مع الملتزمة العربية

دراسة في أمهات المصايد و المرجع المتصلين بالتراث

الدكتور
عبد الرحمن عطيبة

Dr. ABDULRAHMAN ÖTBA

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Kütüphanesi	
yıl No :	2271
sınıf No :	UT6.41

دار الأوزاعي

للطباعة والنشر والتوزيع

1984 (Beirut)

الله ﷺ والذي يقول فيه : « افتقرت اليهود على إحدى وسبعين فرقة وافتقرت النصارى على اثنتين وسبعين فرقة وافتقرت أممي على ثلاث وسبعين فرقة » وهذا الحديث اختلفت الآراء حوله لدى من كتبوا في الفرق الاسلامية ، فبعضهم لم يتعرضوا له بالذكر ، كالأشعري صاحب مقالات الاسلاميين ، وبعضهم تعرض له وضعفه كابن حزم صاحب الفصل في الملل والنحل ، فقد أعلن عدم صحته وحكم بضعفه ، وبعضهم تعرض له وأخذ به كالبغدادي في كتابه الفرق بين الفرق .

وعلى أساس هذا الحديث أقام المؤلف كتابه فجعله في خمسة أبواب كالتالي :

١ - الباب الأول : بيان الحديث المأثور في افتراق الفرق ثلاثاً وسبعين فرقة .

٢ - الباب الثاني : بيان فرق الآية على الجملة ومن ليس منها على الجملة .

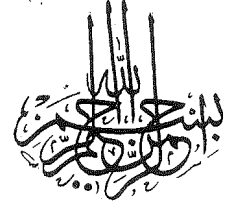
٣ - الباب الثالث : بيان فضائح كل فرقة من فرق الأهواء الضالة .

٤ - الباب الرابع : بيان الفرق التي انتسبت الى الاسلام وليست منه .

٥ - الباب الخامس : بيان الفرق الناجية وتحقيق نجاتها وبيان محاسن دين الاسلام . وقد ذكر لكل فرقة أقوالها ، وناقشها ، وبين فضائح ما يعده مخالفاً .

وكتاب الفرق ، من أشد الكتب استيعاباً لموضوعه ، مع حسن الضبط واتقان التبويب ودقة العرض .

el-islam-ansiklopedisi
Türkiye Diyanet Vakfı - Ankara 1984

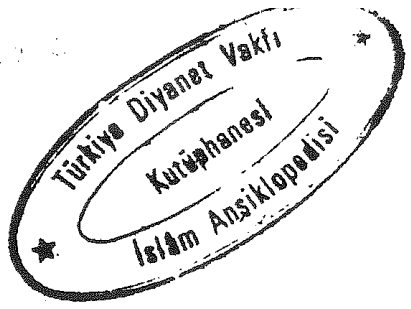
من الرجال كالفهم والعظمة ورجاحة الرأي ولكنهم يرفضون الإقرار بنبوته . وحجج هؤلاء هي هي تتكرر على مر العصور ، ولم يخل عصر من العصور من رجال مؤمنين يقارعون هؤلاء الحجة ويثبتون صحة نبوة الرسول ﷺ ، ومن هؤلاء الرجال القاضي عبد الجبار الذي ألف كتابه « تثبيت دلائل النبوة » لهذا الغرض ، فربط الإيمان بالرسول بالإيمان بالله سبحانه ارتباطاً وثيقاً . كما ربطه بالإيمان بالغيب كذلك . وهاتان القضيتان هما المسلمتان الأوليان في أي بحث يتعلق بإثبات النبوات ثم يورد الأدلة على نبوة رسول الله ﷺ ، ويجعل هذه الأدلة تدور في معظمها ضمن زمرتين أولاهما ما تحدث فيه الرسول ﷺ عن أمور كثيرة ستقع في المستقبل وقد وقعت جميعها وثانيهما معجزة القرآن الكريم وتحديه في بلاغته وإعجازه عن الإتيان ولو بسورة من مثله وعجز العرب عن ذلك ، ويلاحظ أن هاتين الزمرتين من الأدلة تتصلان بالعقل ، والمنطق والواقع ، وليس هذا غريباً على المؤلف فهو شيخ المعتزلة في عصره ، والمعتزلة يولون العقل اهتماماً كبيراً ، وهذا يجعل للكتاب قيمة كبرى في ميزان النقد الموضوعي لأنه موجه في الأصل الى غير المؤمنين بالنبوات فبالأحرى أن يخاطبهم بمنطق العقل ، وهو الحكم الوحيد الذي يرتضونه .

لقد وردت في ثنايا الكتاب قضايا كثيرة استدعاها الغرض الأصلي « تثبت دلائل النبوة » ، ولكنها جاءت تفرعات اقتضاها تداعي المعاني ولم تكن استطرادات في غير مواضعها .

طبع الكتاب بتحقيق الدكتور عبد الكريم عثمان في الدار العربية للكتاب في بيروت عام ١٩٦٦ في جزئين .

٥ - الفرق بين الفرق : للبغدادي

ألفه عبد القاهر بن طاهر بن محمد البغدادي المتوفى عام ٤٢٩ هـ / ١٠٣٧ م وعنوان الكتاب ينبيء بمضمونه . فهو يشتمل على دراسة مقارنة بين الفرق ، وكان محور حديثه عن الفرق محكوماً بالحديث الذي رواه عن رسول

İslâm Ansiklopedisi

الفَرَقِيقُ

الفَرَقِيقُ الْإِسْلَامِيَّةُ

فِي الشِّمَالِ الْإِسْرَائِيلِيِّ

مِنْ الْفَتْحِ الْعَرَبِيِّ حَتَّى الْيَوْمِ

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Kütüphanesi	
Kayıt No. :	6023
Tanıf No. :	294.67 RE.1.F

ترجمه عن الفرنسية
عبدالرحمن بدوي

دار الغرب الإسلامي

بيروت
1981

الفصل الثالث

القرن التاسع الميلادي قرن الاغلبة - تكوين العقيدة
والشريعة : النقليون والعقليون - المدارس السنية

*

المراجع

المراجع العربية :

- الاشعري : « كتاب الابانة في اصول الديانة » ، القاهرة سنة ١٣٤٧ .
الافغاني (جمال الدين) : « الرد على الدهريين » ، القاهرة سنة ١٩٢٠ .
البغدادي (ابو منصور) : « كتاب الفرق بين الفرق » ، وقد ترجمه
الى الانجليزية الشمبرز سيلي Chambers Seely في نيويورك سنة ١٩١٩
وهلكن سنة ١٩٣٥ .
ابن تيمية : « جواب أهل الايمان في تفاضل آي القرآن » ، القاهرة
سنة ١٣٢٢ .
ابن الجوزية : « الطرق الحكيمة في السياسة الشرعية » ، القاهرة ١٣١٧ .
ابن الحاجب : « المختصر الاصولي » (مع شروح وحواشي) ، بولاق ١٣١٦ .
ابن حزم الظاهري : « كتاب الفصل في الملل والنحل » ، في ٣ أجزاء ،
القاهرة سنة ١٣١٧ .

الدكتور عبد الوهاب ابراهيم ابو سليمان
كتابة البحث العلمي، ص 324-325، 1983، مكتة المكرمة.

س من مصادر التراث الإسلامي

مقالات الإسلاميين واختلاف المصلين: تأليف أبي الحسن علي بن اساعيل الأشعري (ت ٣٣٠ هـ):

عرض فيه بدقة لمذاهب الفرق الإسلامية ومعتقداتهم وحصروا أصولها في عشر فرق، ثم فرع عن كل فرقة منها ما يتفرع عنها من طوائف مختلفة يصل عددها إلى ما ينوف على العشرين. دون التعرض لمذاهبهم بنقد أو رد. شرح منهجه في المقدمة بقوله:

«أما بعد: فإنه لا بد لمن أراد معرفة الديانات، والتمييز بينها من معرفة المذاهب والمقالات، ورأيت الناس في حكاية ما يكون من ذكر المقالات ويصنفون في النحل والديانات من بين مقصر فيما يحكيه وغالط فيما يذكره من قول مخالفه، ومن بين معتمد للكذب في الحكاية إرادة التشيع على من يخالفه، ومن بين تارك للتقصي في روايته لما يرويه من اختلاف المختلفين، ومن بين من يضيف إلى قول مخالفه ما يظن أن الحجة تلزمهم به، وليس هذا سبيل الربانيين، ولا سبيل الفطناء المميزين، فحذاني ما رأيت من ذلك على شرح ما التمس شرحه من أمر المقالات، واختصار ذلك وترك الإطالة والإكثار.»

X al-FARK bayn al-FIRAK

الفرق بين الفرق، وبيان الفرقة الناجية: تأليف عبد القاهر بن طاهر بن محمد البغدادي (ت ٤٢٩ هـ):

بنى كتابه هذا أساساً على شرح وتحليل الحديث النبوي في افتراق الأمة ثلاثاً وسبعين فرقة، ومنه تطرق إلى الفرق بين الفرقة الناجية والفرق الضالة، وقسم مضمون الكتاب إلى خمسة أبواب، وهو ما تحدث عنه في مقدمة الكتاب بقوله:

«سألت أسعدكم الله بمطوبكم شرح معنى الخبر المأثور عن النبي ﷺ في افتراق الأمة ثلاثاً وسبعين فرقة منها واحدة ناجية، تصير إلى جنة عالية

وبواقها عادية، تصير إلى الهاوية، والنار الحامية، وطلبتم الفرق بين الفرقة الناجية التي لا يزل بها القدم، ولا تزول عنها النعم، وبين فرق الضلال الذين يرون ظلام الظلام نوراً، واعتقاد الحق ثبوراً، وسيصلون سعيراً، ولا يجدون من الله نصيراً، فرأيت إسعافكم بمطوبكم من الواجب في إبانة الدين القويم، والصرائط المستقيم، وتمييزها من الأهواء المنكوسة، والآراء المعكوسة ليهلك من هلك عن بينة، ويحيى من حي عن بينة، فأودعت مطوبكم مضمون هذا الكتاب، وقسمت مضمونه خمسة أبواب هذه ترجمتها:

باب: في بيان الحديث المأثور في افتراق الأمة ثلاثاً وسبعين فرقة.

باب: في بيان فرق الأمة على الجملة ومن ليس منها على الجملة.

باب: في بيان فضائح كل فرقة من فرق الأهواء الضالة.

باب: في بيان الفرق التي انتسبت إلى الإسلام، وليست منها.

باب: في بيان الفرقة الناجية، وتحقيق نجاتها وبيان محاسن دينه.

فهذه جملة أبواب هذا الكتاب، وسنذكر في كل باب منها مقتضاه على شرطه إن شاء الله ..

الفصل في الملل والأهواء والنحل: تأليف أبي محمد علي بن حزم الأندلسي الظاهري (ت ٤٥٦ هـ):

نهج فيه ابن حزم منهجاً مستقلاً، وقدم له مقدمات في علم الكلام. وقد وضح هذا في خطبة الكتاب بقوله:

«أما بعد: فإن كثيراً من الناس كتبوا في افتراق الناس في دياناتهم ومقالاتهم كتباً كثيرة جداً، فبعض أطال وأسهب، وأكثر وهجر، واستعمل الأغاليط والشغب فكان ذلك شاغلاً عن الفهم، قاطعاً دون العلم، وبعض حذف وقصر، وقلل واختصر، وأضرب عن كثير من قوي معارضات أصحاب المقالات، فكان في ذلك غير منصف في أن يرضى لها بالفن في الإبانة وظالماً لخصمه في أن لم يوفه حق اعتراضه، وباحساً حق من قرأ كتابه

1961 (PARIS)

vaient des *ṣufriya* (2), Ash'arī aurait pu, semble-t-il, partir de cette constatation pour essayer de construire un exposé de l'histoire du kharijisme moins confus que celui qu'il nous présente et où la confusion s'accroît du fait qu'à l'étude des sectes proprement dites, s'entremêle celle des problèmes sur lesquels les kharijites furent amenés à soutenir, dans les différents domaines de la théologie dogmatique, des opinions souvent fort divergentes.

3° Les *murji'a*, avec leurs douze subdivisions, parmi lesquelles on rencontre des écoles ou des sectes aussi éloignées que peuvent l'être celles des *jahmiya*, des *najjāriya*, des *karrāmiya*, des *hanafiya* ou des *marisiya*.

4° Les *mu'tazila*, sur lesquels les *Maqālāt* apportent une riche documentation, mais dont les sectes ne sont, à aucun moment, étudiées, comme l'avaient été les précédentes, autour de leurs fondateurs. Les diverses thèses soutenues par les *mu'tazila* sont exposées dans le cadre des problèmes du *kalām* : noms et attributs divins, cosmologie, anthropologie, *fiqh* et politique. Une place de choix, après Abū-l-Hudhail et an-Nazzām, est réservée à Abū 'Alī al-Jubbā'ī (m. 303), le maître d'al-Ash'arī, dont il serait intéressant de reconstituer le système, en partant de ces données, tout à la fois pour l'histoire du *mu'tazilisme* et celle des origines de l'acharisme.

5° Les *jahmiya*, qui n'ont droit qu'à une très courte mention, ne donnent de leurs idées qu'une idée fort incomplète, et qui surprend par son extrême brièveté quand on songe à l'importance historique de Jahm b. Ṣafwān (m. 128 et de son mouvement.

6° Les *dirāriya*, théologiens dogmatiques dont le système, qui s'oppose sur certaines thèses aux *mu'tazila* et leur fait sur d'autres quelques emprunts est évoqué avec brièveté ; diverses références, disséminées dans le reste de *Maqālāt*, permettent, il est vrai, de regrouper quelques-unes de leurs idées maîtresses.

7° Les *najjāriya* ou *ḥusainiya*, disciples d'al-Husain b. Muḥammad an Najjār, qui avaient déjà été cités parmi les *murji'a* pour leurs idées sur la foi, sont définis comme une secte influencée, dans sa théodicée, par le *ta'f* des *mu'tazila*.

8° Les *bakriya*, une école piétiste et rigoriste, contemporaine de la naissance du *mu'tazilisme*, qui soutenait, aussi bien dans le domaine du *kalām* que dans celui du *fiqh*, un certain nombre de thèses plus ou moins aberrantes :

9° Les *aṣḥāb al-ḥadīth*, ou *ahl as-sunna*, dont la profession de foi fa

(2) *Maqālāt*, 101.

B. T. 120/14

LA CLASSIFICATION DES SECTES DANS LE FARQ D'AL-BAGHDADI

C'est du *Kitāb al-maqālāt* d'Abū-l-Ḥasan al-Ash'arī (m. 324) qu'il importe de partir si l'on veut comprendre la structure du *Farq bain al-ṣiraq* d'Abū Manṣūr al-Baghdādī (m. 429) et, par-là même, en saisir le dessein et la portée, car c'est des *Maqālāt* qu'al-Baghdādī est lui-même parti ; acharite militant de la grande école de Nisābūr, il était nourri des œuvres de l'acharisme naissant comme de celles de son fondateur (1).

Dans une présentation touffue, sans classification bien systématique, les *Maqālāt* rangent les diverses sectes musulmanes qui, en moins de trois siècles d'histoire, avaient vigoureusement proliféré, entre les dix grands groupes suivants :

1° Les *chiïtes* qui eux-mêmes se répartissent en trois catégories : celles des *ghulāt* ou extrémistes, des *imāmiya* ou *rawāfiq* (parmi lesquels prennent place les *kaisāniya*) et des *zaidiya* avec leurs six principales subdivisions.

2° Les *kharijites*, avec leurs nombreuses subdivisions. Après avoir fait remarquer que les sectes kharijites fondamentales étaient celles des *azāriqa*, des *ibādīya*, des *ṣufriya* et des *najadāt*, et que toutes les autres sectes déri-

(1) Nous renvoyons, pour les *Maqālāt al-Islāmiyyin* d'al-Ash'arī, à l'édition de H. Ritter, Istanbul, 1920-1930. — Pour le *Farq*, à la vieille et fort mauvaise édition du Caire, dont Goldziher avait depuis longtemps signalé les erreurs et les lacunes, mais qui reste encore, aujourd'hui, la seule dont on puisse disposer. On la complétera et on la corrigera, par le *Mukhtaṣar* de 'Abd ar-Razzāq b. Riḥāq Allāh ar-Ras'ani (m. 860), édité par Philip Hitti (Le Caire, 1924), et par les *Tabṣīr fi-d-dīn* d'Abū-l-Muḥaṣṣar al-Isfarā'īni (m. 471), édité par Muḥammad al-Kautharī (Le Caire, 1955). — L'abréviation *Uṣūl* renvoie au *Kitāb uṣūl ad-dīn* d'al-Baghdādī édité à Istanbul en 1928. — Rappelons d'autre part que le *Farq* a fait l'objet d'une traduction anglaise, la première partie, par Kate Chambers Seel, sous le titre *Moslem schisms and sects* (New York, 1919) et, la deuxième partie (à partir des *murji'a*, p. 190), par Abraham S. Halkin (Tel-Aviv, 1935). — L'abréviation *Mīlāl* renvoie à l'édition égyptienne du *Kitāb al-mīlāl wa-n-niḥāl* de Shahrastānī (3 vol., 1948).